

تفسیر سوره کھف

ویرایش و نگارش نوین از المیزان

جمعه و تدوین

حجت الاسلام والمسلمین دکتر محمدحسین خلیلی

انتشارات دانشکده
اصول الدین

نام کتاب: تفسیر سوره کهف ویرایش و نگارش نوین از المیزان
ترجمه و تدوین: دکتر محمدحسین خلیلی
نظارت: معاونت پژوهشی دانشکده اصول الدین
ناشر: انتشارات دانشکده اصول الدین
نوبت و تاریخ چاپ: اول / پاییز / ۱۳۹۲
تیراژ: ۵۰۰ نسخه
چاپ و صحافی: باقری

مراکز پخش:

- انتشارات دانشکده اصول الدین: قم. تلفن: ۳۷۷۷۳۵۳۸ داخلی ۱۵۲ و ۱۲۵ نمابر
۳۷۷۷۳۵۳۸ صندوق پستی ۱۱۵۹-۳۷۱۹۵.

- مؤسسه علمی فرهنگی علامه عسکری (ره): قم. خیابان شهداء، ساختمان بعثت،
تلفن ۳۷۷۴۴۳۹۹.

- کتابفروشی دار المصطفی: قم، خیابان ارم، پاساژ قدس، پلاک ۹۲ تلفن ۳۷۷۳۷۶۱۰.

<http://www.osool.ac.ir>

نشانی سایت دانشکده اصول الدین

ISBN 978-600-5311-57-0

شابک ۰-۵۷-۵۳۱۱-۶۰۰-۹۷۸

یاد و سپاس

اهل قلم به درستی واقفند که تدوین و انتشار یک اثر، مرهون مراقب بسیار کسان با مؤلف است.

سخن را با سپاس و ستایش از صدیق شفیق و دوست فرزانه برادر گرامی و ارجمند عضو هیئت علمی و مدیریت معظم پژوهش دانشکده اصول دین جناب آقای دکتر حیدرعلی رستمی (زید عزه موفیقه) آغاز می‌کنم که حقیقتاً رونق و بهای روزافزون مدیریت پژوهش و به‌ویژه واحد انتشارات مدیران باایر داهیان و تلاشهای عالمانه ایشان است.

همچنین از کارشناس محترم پژوهش و انتشارات که کار تایپ و حروف‌چینی و صفحه‌آرایی و آماده‌سازی این اثر برای چاپ را به انجام رساندند صمیمانه تشکر می‌نمایم. در پایان از حوصله و همراهی بانو سرکار آید علویه متعالیه (همسر) که از سر محبت و کرامت بر جور و جفای تألیف این اثر، صبر و ثبات نشان داد، سپاسگزارم و توفیق و تأیید این بزرگواران را از پروردگار قادر مَنّان خواستارم.

هفتم بهمن ماه ۱۳۹۲ هـ.ش.

محمد حسن خلیلی

فهرست تفصیلی مطالب

۲۲	پیش گفتار.....
۲۳	شخصیت‌شناسی این سوره: بیان دو مطلب؛.....
	الف. دعوت به توحید و تقوی از طریق انذار و تبشیر
	ب. نفی فریب از خدا
۲۴	هدف نزول سوره: بیان سه داستان شگفت؛.....
	الف. داستان اصحاب نهف
	ب. داستان موسی (ع) و هارون (ع)
	ج. داستان ذوالقرنین
۲۴	شان نزول سوره: درخواست کمک مشرکان قریش از یهودیان جهت آزمودن پیامبر (ص).....
۲۶	بحث روایی: اختلاف روایات در مورد تعداد مشرکان از پیامبر (ص).....
	تفسیر آیه ۱-۲
	آیه ۱
۲۷	تفسیر مفردات و فرازهای آیه.....
۲۷	اقوال در تفسیر «عوج».....
۲۹	نکته: افاده عمومیت نکره (عوجاً) در سیاق نفی (لم يجعل).....
	پیام آیه: ناشی شدن هر گونه خیر و ترقی و علم و عمل سودمند و تکرار در جامعه بشری از سوی
۲۹	پیامبران و نزول قرآن.....
	آیات ۳ و ۲
۳۰	تفسیر مفردات و فرازهای آیات.....
۳۰	اقوال در تفسیر «قیم».....
۳۱	تذکر: نسبت صفت قیومیت به دین و کتاب.....
۳۲	وجه اتصال آیه به آیه قبلی.....
۳۳	بحث روایی: مراد از باس شدید.....
	آیه ۴
۳۳	تفسیر آیه: مراد بودن بت پرستان و یهودیان و مسیحیان از آیه.....
۳۴	نکته: علت تکرار انذار نسبت به این سه دسته در آیه.....

۸ □ تفسیر سوره کهف و ویرایش و نگارش نوین از المیزان

آیه ۵

- تفسیر فرازهای آیه ۳۴
اقسام اطلاق فرزند نسبت به خدا و احکام آن ۳۴

آیه ۶

- تفسیر مفردات آیه ۳۶
وجه اتصال آیه به آیات قبلی: تسلیم به پیامبر (ص) در برابر انکار بت پرستان و یهودیان و مسیحیان ۳۷
معنای آیه ۳۷

آیات ۷ و ۸

- تفسیر مفردات و فرازهای آیات ۳۷
پیام آیات: سببی شگفت در مورد حقیقت زندگی زمینی انسان ۳۹
معنای آیات ۳۹
بحث روایی: روایتی از پیامبر (ص) در تفسیر آیه (۷) ۴۰

تفسیر آیات ۹ تا ۲۶

- شخصیت شناسی این دسته آیات: این داستان اصحاب کهف ۴۱
وجه اتصال این آیات به آیات قبلی: تأیید مطلب قبل در مورد حقیقت زندگی زمینی انسان با اشاره به داستان اصحاب کهف و عدم تعجب از آن ۴۱

- تفسیر مفردات آیه ۴۲
دلایل نامگذاری این افراد به اصحاب کهف و اصحاب راقم ۴۳
تکمله: اختلاف روایات در دلیل نامگذاری اصحاب رقیم ۴۴
سؤال و جواب: مغایرت یا عدم مغایرت اصحاب کهف و اصحاب رقیم ۴۴
قصه اصحاب رقیم مطابق برخی روایات ۴۵
معنای آیه ۴۵

آیه ۱۰

- تفسیر مفردات و فرازهای آیه ۴۶
معنای آیه ۴۸
بحث روایی: تفسیر امام صادق (ع) از فتنی و منزلت اصحاب کهف ۴۸
نکته: اختلاف روایات درباره وضعیت فتنه = جوانمردان ۴۹

آیه ۱۱

- تفسیر مفردات و فرازهای آیه ۵۰
سؤال و جواب: مقصود از توصیف «سنین» بوسیله «عدداً» در آیه ۵۱
مدلول آیه: خواب بودن اصحاب کهف در مدت ۳۰۹ سال نه مرده بودن آنان ۵۲
معنای آیه ۵۲

آیه ۱۲

- تفسیر مفردات و فرازهای آیه ۵۲
 فرق آمد و زمان و نیز فرق آمد و آمد ۵۴
 محتوای آیات ۱۰ و ۱۱ و ۱۲: بیان اجمالی ارکان سه گانه داستان اصحاب کهف ۵۵
 معنای آیات ۱۰ و ۱۱ و ۱۲ ۵۶

آیه ۱۳

- تفسیر فرازهای آیه ۵۶

آیات ۱۴ و ۱۵

- محتوای آیات: سمت اول گفتگوی توحیدی اصحاب کهف هنگام قیام علیه بت پرستی ۵۷
 تفسیر مفردات و فرازهای آیات ۵۸
 اشکال و جواب مخالفت روایات دال بر تقيّه اصحاب کهف با ظاهر آیه ۵۹
 دو احتمال در مراد از قوم اصحاب کهف ۶۰

آیه ۱۵

- تفسیر آیه: استدلال اصحاب کهف در رد عقیده بت پرستی ۶۲
 دلیل بت پرستان و جواب آن ۶۳

آیه ۱۶

- تفسیر مفردات آیه ۶۳
 تفسیر آیه: قسمت دوم گفتگوی اصحاب کهف در بیان هنگام دور شدن از مردم و خدایان آنان ۶۴
 اشاره: دو عنایت ویژه خداوند به اصحاب کهف ۶۵

آیه ۱۷

- محتوای آیه: بیان دو مطلب: ۶۶
 الف. موقعیت جغرافیایی غار اصحاب کهف
 ب. وضعیت استقرار آنان در غار
 تذکر: عدم اختصاص خطاب در آیه پیامبر (ص) ۶۶
 تفسیر مفردات و فرازهای آیه ۶۶
 معنای آیه ۶۹

آیه ۱۸

- محتوای آیه: بیان منظره خوابیده اصحاب کهف در غار ۷۰
 تفسیر مفردات و فرازهای آیه ۷۰
 سؤال و جواب (۱): علت تقدیم «لوکیت منهم فراراً» بر «الملئت منهم رعباً» ۷۲
 سؤال و جواب (۲): علت تقدیم حکم خوف (فرار) بر رعب ۷۳

آیه ۱۹

- تفسیر مفردات و فرازهای آیه ۷۳

نکته: دلالت سیاق گفتگوی اصحاب کهف بر نهایت محبت، خیرخواهی و دلسوزی آنان نسبت به یکدیگر... ۸۲

آیه ۲۰

- محتوای آیه: تعلیل امر به تطف در آیه قبل ۸۳
- تفسیر مفردات و قراذهای آیه ۸۳
- بحث لغوی: اشتقاق و استعاره در کلمه «ظَهَرَ» و سه معنای آن ۸۳
- سؤال و جواب: دلیل اختیار خصوص رجم توسط اصحاب کهف ۸۴
- اشاره: لازمه دخول اصحاب کهف در کیش بت پرستی ۸۵
- اشکال و جواب: علت هلاکت ابدی اصحاب کهف، در صورت بازگشت به بت پرستی از روی اکراه ۸۵
- پادشاه زمان اصحاب کهف: اختلاف روایات در این زمینه ۸۷

آیه ۲۱

- تفسیر مفردات و قراذهای آیه ۸۸
- سؤال و جواب: کریمیت دلالت از خواب برخاستن اصحاب کهف بر حقانیت قیامت ۹۰
- نکته: مرگ اصحاب در آن، در دین ساعت پس از بیداری و اطلاع مردم ۹۱

آیه ۲۲

- مدلول آیه: بیان اختلاف نظر مردم در تعداد اصحاب کهف ۹۵
- لطیفه: شمارش منظم اعداد (از ۳ تا ۸ و نام بردن شش رقم در بیان سه قول ۹۵
- ترکیب آیه: سخنی از زمخشری ۹۵
- سؤال و جواب: علت حذف واو در قول اول و ارم و بقاء آن در قول سوم ۹۵
- تفسیر «رجم به غیب» ۹۶
- اشاره: وجود اقوال سه گانه درباره تعداد اصحاب کهف در زمان پیامبر (ص) ۹۷
- معنای آیه ۹۸

آیات ۲۳ و ۲۴

- اقوال شش گانه در تفسیر آیه ۹۹
- قول اول: نظر علامه ۹۹
- نکته: مفرغ بودن استثناء و در تقدیر بودن باء ملاپست ۱۰۰
- تکمله: شواهد تفسیر علامه ۱۰۰
- قول دوم و اشکال آن: منسوب به اخفش ۱۰۱
- قول سوم و اشکال آن: براساس اصول اعتقادی معتزله ۱۰۲
- قول چهارم و اشکال آن: برخلاف نظریه معتزله ۱۰۳
- قول پنجم و اشکال آن ۱۰۳
- قول ششم و اشکال آن ۱۰۴
- بحث روایی: مهلت ثنیا تا چهل روز در سوگند به خدا ۱۰۴

آیه ۲۴

- تفسیر فرازهای آیه ۱۰۵
مراد از نسیان خدا ۱۰۵

آیه ۲۵

- تفسیر آیه: اقوال سه گانه در تفسیر آیه ۱۰۸
نکمله: دو نسبت یک مدت (سنین) در دو مقام متفاوت ۱۰۹

آیه ۲۶

- محتوای آیه: یک ادعا و دو احتجاج ۱۱۰
تذکر: علت جدا شدن دو احتجاج بدون واو عاطفه ۱۱۱
تفسیر فرازهای آیه ۱۱۱
مباحثی پیرامون داستان اصحاب کهف ۱۱۳
۱. داستان اصحاب کهف در روایات ۱۱۳
۲. داستان اصحاب کهف در قرآن ۱۱۴
۳. داستان اصحاب کهف از منابع غیر مایمانان ۱۱۵
۴. محل غار اصحاب کهف: بیان اقوال شایعانه ۱۱۵
۵. اسامی اصحاب کهف ۱۱۹

تفسیر آیات ۲۷ تا ۳۱

- شخصیت شناسی این دسته از آیات: ۱۲۱
تسلیت خداوند به پیامبر بخاطر اندوه وی در برابر انکار قرآن و نبوت و بیان وظیفه ایشان ۱۲۱

آیه ۲۷

- شان نزول: پیشنهاد تعدادی از کفار به بالای مجلس نشستن پیامبر (ص) فاصله گرفتن از فقیران ... ۱۲۱
تفسیر مفردات و فرازهای آیه ۱۲۲
معنای آیه ۱۲۲

آیه ۲۸

- تفسیر مفردات و فرازهای آیه ۱۲۴
اقوال در تفسیر «وجه الله» ۱۲۵
سؤال و جواب: ادعای دلالت آیه بر عقیده به جبر توسط برخی مفسران ۱۲۷
بحث روایی: نزول فراز آخر آیه در مورد امیه بن خلف ۱۲۹

آیه ۲۹

- تفسیر مفردات و فرازهای آیه ۱۲۹
بحث روایی: تطبیق فراز اول آیه به ولایت امام علی (ع) ۱۳۰
نکته: سر تعبیر به «اعتدنا للظالمین» بجای «اعتدنا للکافرین» ۱۳۲

۱۲ تفسیر سوره کهف و نیکارش نوین از المیزان

آیه ۳۰

- ۱۳۲..... محتوای آیه: بیان پاداش ایمان و عمل صالح مومنان
 ۱۳۳..... تفسیر فرازهای آیه

آیه ۳۱

- ۱۳۴..... تفسیر مفردات آیه
 ۱۳۴..... معنای آیه

تفسیر آیات ۳۲ تا ۴۶

- ۱۳۵..... شخصیت شامی این دسته از آیات:
 بیان دو مَثَل در حقیقت مالکیت انسان در دنیا نسبت به اموال و اولاد

آیه ۳۲

- ۱۳۵..... محتوای آیه: شروع آیین مَثَل برای بیان حقیقت زندگی دنیوی
 ۱۳۵..... تفسیر مفردات و فرازهای آیه
 ۱۳۵..... سؤال و جواب: فرضی مَثَل بر بدن مضمون این مَثَل

آیه ۳۳

- ۱۳۷..... تفسیر مفردات و فرازهای آیه

آیه ۳۴

- ۱۳۷..... تفسیر مفردات و فرازهای آیه
 ۱۳۹..... تفسیر آیه

آیه ۳۵

- ۱۴۰..... تفسیر مفردات و فرازهای آیه
 ۱۴۱..... سؤال و جواب (۱): راز مفرد آمدن کلمه «جنت» پس از تثبیت آمدن انوار
 ۱۴۲..... سؤال و جواب (۲): سر عطف نشدن و منفصل آمدن ذیل آیه
 ۱۴۲..... تفسیر آیه

آیه ۳۶

- ۱۴۳..... تفسیر مفردات و فرازهای آیه
 ۱۴۵..... نکته: مفاد دو آیه اخیر

آیات ۳۷ و ۳۸ و ۳۹ و ۴۰ و ۴۱

- ۱۴۶..... محتوای آیات: پاسخ زبانی مرد مومن به سخن رفیق مشرک
 آیه ۳۷

- ۱۴۶..... تفسیر فرازهای آیه
 ۱۴۷..... طریق ابطال ادعای مرد مشرک
 ۱۴۸..... اشکال و جواب: دلالت آیات بر بت پرست بودن رفیق مشرک

آیه ۳۸

- تفسیر آیه ۱۴۸
نکته: بیان حال هر مومن در برابر ادعای کافر ۱۴۹

آیه ۳۹

- محتوای آیه: ادامه سخن مرد مومن به رفیق کافر و ملامت وی ۱۴۹
تفسیر فرازهای آیه ۱۵۰

آیه ۴۰ و ۴۱

- محتوای آیات: ردّ برتری طلبی رفیق کافر توسط مرد مومن ۱۵۱
تفسیر مفردات و فرازهای آیات ۱۵۱
معنای آیات ۱۵۲

آیه ۴۲

- تفسیر مفردات و فرازهای آیه ۱۵۲
معنای آیه ۱۵۳

آیه ۴۳

- تفسیر مفردات آیه ۱۵۴
محتوای آیه: پاسخ عملی مرد مومن نسبت به خطای مرد کافر ۱۵۴
آیه ۴۴

- تفسیر مفردات و فرازهای آیه ۱۵۵

آیه ۴۵

- محتوای آیه: دوّمین مَثَل برای بیان حقیقت زندگی دنیوی ۱۵۷
تفسیر مفردات و فرازهای آیه ۱۵۸
سؤال و جواب (۱): سرّ تعبیر نمودن به «فاختلط به نبات الارض» ۱۵۸
سؤال و جواب (۲): علت عدم ذکر آبهای دیگر به همراه باران ۱۵۸
معنای آیه ۱۵۸

آیه ۴۶

- محتوای آیه: بیان نتیجه مَثَل در آیه قبل ۱۵۹
تفسیر فرازهای آیه ۱۵۹
بحث روایی: منظور از باقیات صالحات در روایات فریقین ۱۶۰

تفسیر آیات ۵۹ تا ۵۹

- شخصیت شناسی این دسته از آیات: ۱۶۱
سریع الزوال بودن اسباب ظاهری و زیبتهای دنیوی و بقاء عمل انسان و دریافت پاداش و کیفر آن

آیه ۴۷

- تفسیر مفردات و فرازهای آیه ۱۶۱

آیه ۴۸

- محتوای آیه: بیان اجمالی اتفاقات بین خداوند و مشرکان از هنگام خروج از قبر تا محاسبه اعمال ... ۱۶۲
پیام آیه: وضعیت مشرکین در دنیا در برابر امتحان الهی و روشن شدن حقیقت امور بر آنان در آخرت ۱۶۳
تفسیر فرازهای آیه: ۱۶۳
سؤال و جواب: علت نسبت دادن پندار انکار قیامت به مشرکین ۱۶۵

آیه ۴۹

- تفسیر مفردات و فرازهای آیه ۱۶۶
بحث روایی یادآوری انسان نسبت به تمامی محتوای کتاب اعمالش در قیامت ۱۷۰

آیه ۵۰

- محتوای آیه: یادآوری دوباره ماجرای بین خدا و ابلیس ۱۷۰
تفسیر فرازهای آیه: ۱۷۱
مراد از ولایت ابلیس و ذیبه او ۱۷۱

آیه ۵۱

- تفسیر مفردات و فرازهای آیه ۱۷۲
اقوال هشتگانه در تفسیر آیه: نظر سلامه، مخبرازی و دیگران و اشکال آنها ۱۷۳
سؤال و جواب: سرّ تعبیر خداوند به «کلّ واحد» و «ما اشدّ مدّتهم ... و ما کنت ...» در آیه ۱۷۴

آیه ۵۲

- محتوای آیه: بیان مجدد آشکار شدن بطلان رابط مشرکان و شریکان آنان در قیامت ۱۷۹
تفسیر مفردات و فرازهای آیه ۱۷۹
معنای آیه ۱۷۹

آیه ۵۳

- تفسیر مفردات و فرازهای آیه ۱۸۱
مراد از واقعه مشرکان در آتش ۱۸۱

آیه ۵۴

- محتوای آیه: تهدید به عذاب ۱۸۲
تفسیر مفردات آیه ۱۸۲
معنای آیه ۱۸۳

آیه ۵۵

- تفسیر فرازهای آیه: ۱۸۳
معنای آیه ۱۸۴
نکته: ادعایی بودن منع و اقتضاء بیان شده در آیه ۱۸۴

آیه ۵۶

- محتوای آیه: دو نکته: ۱۸۴

الف: تسلیت به پیامبر نسبت به انکار منکران

ب: تهدید کفار در برابر استهزاء آنان

تفسیر مفردات آیه ۱۸۵

آیه ۵۷

محتوای آیه: بزرگ جلوه دادن ظلم کافران به جهت متعلق آن ۱۸۵

تفسیر فرازهای آیه ۱۸۵

آیه ۵۸

محتوای آیه: تهدید به عذاب نسبت به کافران فاسد و ناامید از اصلاح ۱۸۶

تفسیر مفردات آیه ۱۸۷

تفسیر آیه: تثبیت اصل عذاب بخاطر گناهان و تاخیر آن بخاطر رحمت و مغفرت الهی ۱۸۷

معنای آیه ۱۸۸

آیه ۵۹

محتوای آیه: بیان سنت الهی در مورد انتهای ستم پیشه ۱۸۸

تفسیر مفردات آیه ۱۸۹

تفسیر آیه: بیان دو مطلب: ۱۸۹

الف: سنت الهی تاخیر هلاکت کفار

ب: دنیوی بودن عذاب اشاره شده در آیات شامی و دنیوی بودن آن

تفسیر آیات ۸۲ تا ۸۴

شخصیت شناسی این دسته از آیات: ۱۹۱

داستان موسی و خضر و تذکر به پیامبر و تسلیت ایشان در مقابل اعتراض مردم

سئوال و جواب (۱): اقوال در مقصود از موسای نام برده در این داستان ۱۹۱

سئوال و جواب (۲): منظور از جوان همراه موسی (ع) ۱۹۲

سئوال و جواب (۳): مراد از دانشمند ستایش شده در این آیات و ملاقات شده موسی (ع) ۱۹۳

آیه ۶۰

تفسیر مفردات آیه ۱۹۴

اختلاف روایات و اقوال درباره مجمع البحرین

ترکیب آیه: ظرف زمان بودن «إذ» و عطف آیه به سابق ۱۹۵

معنای آیه ۱۹۵

آیه ۶۱

تفسیر مفردات آیه ۱۹۵

تفسیر آیه: دو وجه در مورد وضعیت ماهی نامبرده در آیه ۱۹۶

بحث روایی: اختلاف روایات در مورد وضعیت ماهی نامبرده در آیه ۱۹۷

آیه ۶۲

- تفسیر مفردات آیه ۱۹۸
 معنای آیه ۱۹۸
 بحث روایی: مقصود از فتی در آیه ۱۹۸

آیه ۶۳

- محتوای آیه: نکته در مورد موسی(ع) و جوان همراهش در مجمع البحرین ۱۹۹
 تفسیر مفردات و فرازهای آیه ۱۹۹

آیه ۶۴

- تفسیر مفردات و فرازهای آیه ۲۰۱
 معنای آیه ۲۰۱
 بحث روایی: اختلاف روایات در محل ملاقات موسی(ع) و خضر(ع) ۲۰۲

آیه ۶۵

- تفسیر فرازهای آیه ۲۰۲
 انواع نعمت های الهی ۲۰۲
 سؤال و جواب: مقصود از رحمت و نعمت اطنی ۲۰۳
 نکته: منظور از علم لدنی ۲۰۳
 بحث روایی: حکایت مرغ و موسی(ع) و خضر(ع) ۲۰۳

آیه ۶۶

- تفسیر آیه: دو نکته در مورد رشد ۲۰۴
 معنای آیه: دو وجه در معنای آیه بر اساس دو ترکیب از رشد ۲۰۴

آیه ۶۷

- محتوای آیه: تاکید بر نفی صبر موسی(ع) در برابر روش تعلیمی خضر(ع) ۲۰۴
 تفسیر آیه: نفی قدرت صبر موسی(ع) بر مظاهر علم خضر(ع) ۲۰۵

آیه ۶۸

- تفسیر آیه: عدم احاطه علم موسی(ع) به روش تعلیمی خضر(ع) ۲۰۶
 معنای آیه ۲۰۶

آیه ۶۹

- تفسیر فرازهای آیه ۲۰۶

آیه ۷۰

- تفسیر مفردات آیه ۲۰۷
 معنای آیه ۲۰۷
 نکته: موارد نه گانه رعایت ادب توسط موسی(ع) نسبت به خضر(ع) ۲۰۷
 تکمله: موارد سه گانه رعایت ادب توسط خضر(ع) نسبت به موسی(ع) ۲۰۸

آیه ۷۱

- تفسیر مفردات آیه ۲۰۹
معنای آیه ۲۱۰

آیه ۷۲

- تفسیر آیه: بیان دو نکته: ۲۱۰
الف: ردّ سؤال موسی (ع) توسط خضر (ع)
ب: یادآوری گفته سابق خود

آیه ۷۳

- تفسیر مفردات آیه ۲۱۰
هدف آیه: بیان درخواست موسی (ع) از خضر (ع) ۲۱۱
معنای آیه ۲۱۱

آیه ۷۴

- تفسیر مفردات و فرازهای آیه ۲۱۱
سؤال و جواب: تفاوت سوراخ کردن شتی و قتل نفس ۲۱۲
آیه ۷۵

- تفسیر آیه: بیان دو تفاوت میان این آیه و آیه ۷۱: «خاطر زیادی کلمه «لک» ۲۱۳
تفسیر فرازهای آیه ۲۱۳

آیه ۷۶

- تفسیر مفردات و فرازهای آیه ۲۱۴
سؤال و جواب: علت تعبیر نمودن به «اهل قریه» بجای «قریه» ۲۱۵

آیه ۷۸

- تفسیر مفردات آیه ۲۱۷
سؤال و جواب: علت اظهار این سخن توسط خضر (ع) پس از سؤال سوم موسی (ع) ۲۱۷
آیه ۷۹

- محتوای آیه: شروع خبر دادن خضر (ع) از تاویل کارهایش ۲۱۸
تفسیر فرازهای آیه ۲۱۸
معنای آیه ۲۱۹

آیه ۸۰

- تفسیر فرازهای آیه ۲۱۹
بحث روایی: روایتی از امام صادق (ع) در تفسیر خشیت خضر (ع) ۲۲۰

آیه ۸۱

- محتوای آیه: اشاره به ارزشمندی ایمان والدین آن جوان نزد خدا و شایستگی داشتن فرزندی صالح ۲۲۰

- تفسیر فرازهای آیه..... ۲۲۱
 بحث روایی: روایت امام صادق(ع) درباره پیامبر شدن نوه والدین آن جوان..... ۲۲۱

آیه ۸۲

- مدلول آیه: تاثیر نیکو و سعادت آفرین صلاح انسان در فرزندان..... ۲۲۲
 تفسیر مفردات و فرازهای آیه..... ۲۲۲
 سؤال و جواب (۱): عامل برانگیخته شدن رحمت خدا به یتیمان..... ۲۲۳
 سؤال و جواب (۲): توجیه صالح بودن پدر یتیمان با وجود نکوهش دفن گنج..... ۲۲۳
 مراد از تاویل در عرف قرآن..... ۲۲۴
 سؤال و جواب (۳): برداشت موسی(ع) از ظاهر اعمال سه گانه خضر(ع)..... ۲۲۵
 نکته: روایت شب گفتاری خضر(ع) نسبت به پروردگار..... ۲۲۵
 بحث روایی: تاثیر صالح فرد مومن در صلاح فرزندان، نوه، خاندان و اطرافیانش..... ۲۲۵
 تکمله: اختلاف روایات در مورد پدر صالح یتیمان و گنج مزبور..... ۲۲۶

بحث تاریخی در دو فصل

- فصل اول: داستان موسی(ع) و خضر(ع) در قرآن..... ۲۲۹
 فصل دوم: شخصیت خضر(ع)..... ۲۳۳
 الف: شخصیت خضر(ع) در قرآن
 ب: شخصیت خضر(ع) در روایات
 بحث روایی: روایاتی از امام صادق(ع) و امام رضا(ع) در مورد موسی(ع) و خضر(ع)..... ۲۳۵

تفسیر آیات ۸۳-۸۲

- شخصت شناسی این دسته از آیات: بیان داستان ذوالقرنین..... ۲۳۹
 بحث روایی: سؤال مردم از پیامبر در مورد ذوالقرنین و نزول این آیات..... ۲۳۹

آیه ۸۳

- تفسیر فرازهای آیه..... ۲۳۹
 بحث روایی: اختلاف روایات در جنس، سمت، اسم و وجه تسمیه ذوالقرنین..... ۲۴۰

آیه ۸۴

- محتوای آیه: منت خداوند بر ذوالقرنین و بزرگداشت امر وی با بیانی بلیغ..... ۲۴۴
 تفسیر مفردات آیه..... ۲۴۴
 معنای آیه..... ۲۴۵
 بحث روایی: اختلاف روایات در برهه زمانی و نیز مدت سلطنت ذوالقرنین..... ۲۴۵

آیه ۸۵

- تفسیر آیه..... ۲۴۶

آیه ۸۶

- تفسیر مفردات و فرازهای آیه..... ۲۴۶

۲۴۸.....	تکمله: مکالمه خدا با ذوالقرنین توسط پیامبر همراه وی
۲۴۹.....	سؤال و جواب: علت حذف مفعول در «إِنَّمَا أَنْ تَعَذَّبَ» و ذکر آن در «إِنَّمَا أَنْ تَتَّخِذَ فِيهِمْ حَسَنًا»
۲۵۰.....	بحث روایی: روایتی از امام صادق(ع) در مورد محل پنهان شدن آفتاب و تحلیل علامه
	آیه ۸۷
۲۵۲.....	تفسیر آیه
	آیه ۸۸
۲۵۳.....	تفسیر مفردات آیه
	آیات ۸۹ و ۹۰
۲۵۴.....	تفسیر آیات
۲۵۴.....	معنای آیات
۲۵۵.....	بحث روایی: سخن امام باقر(ع) در مورد آن قوم بدوی
	آیه ۹۱
۲۵۵.....	تفسیر آیه
	آیات ۹۲ و ۹۳
۲۵۶.....	تفسیر مفردات و فرازهای آیات
۲۵۷.....	بحث روایی: اختلاف روایات در سفر ذوالقرنین به مغرب و مشرق
	آیه ۹۴
۲۵۸.....	تفسیر مفردات آیه
۲۵۸.....	مدلول آیه: پیشنهاد آن قوم بدوی به ذوالقرنین جهت بنای سدّی برابر یا جوج و مأجوج
۲۵۹.....	بحث روایی: اختلاف روایات در محلّ سدّ ذوالقرنین و صفت مأجوج و مأجوج
	آیه ۹۵
۲۶۰.....	تفسیر مفردات و فرازهای آیه
۲۶۱.....	نکته: منظور آن قوم بدوی از پیشنهاد پرداختن هزینه سدّ به ذوالقرنین
۲۶۱.....	بحث روایی: روایت امام صادق(ع) مبنی بر منظور بودن تقیّه از آیه
	آیه ۹۶
۲۶۲.....	تفسیر مفردات و فرازهای آیه
۲۶۳.....	سؤال و جواب: علت نام بردن آهن از میان مصالح سدّسازی
	آیه ۹۷
۲۶۴.....	تفسیر مفردات آیه
۲۶۵.....	تذکّر: بکار رفتن حذف و ایجاز در آیه
	آیه ۹۸
۲۶۵.....	تفسیر مفردات و فرازهای آیه

آیات ۹۹ و ۱۰۰

- محتوای آیات: بیان سه نکته..... ۲۶۷
تفسیر مفردات و فrazهای آیات..... ۲۶۷
بحث روایی: روایتی از امام علی(ع) مبنی بر منظور بودن قیامت از آیه..... ۲۶۸

آیه ۱۰۱

- تفسیر آیه: توضیح حال کافران و نداشتن چشم و گوش جهت ادراک حق..... ۲۶۹
بحث روایی: روایتی از امام صادق(ع) و امام رضا(ع) در تفسیر و تطبیق آیه..... ۲۶۹

آیه ۱۰۲

- تفسیر آیه: بیان وجه در تفسیر آیه..... ۲۷۰
گفتاری پیرامون داستان ذوالقرنین..... ۲۷۵

چندین بحث قرآنی و تاریخی

۱. داستان ذوالقرنین در قرآن..... ۲۷۵
سفرهای سه گانه ذوالقرنین..... ۲۷۵
پنج ویژگی اصلی مستفاد از قصه ذوالقرنین در قرآن..... ۲۷۶
۲. داستان ذوالقرنین و سد و یاجوج و ماجوج از نظر تاریخ..... ۲۷۷
۳. ماهیت ذوالقرنین و مکان سدش: ازاله مشکلات گمانه در این مورد..... ۲۷۹
ایمان کوروش به خدا و روز قیامت..... ۲۹۱
فضایل نفسانی کوروش..... ۲۹۲
وجه تسمیه کوروش به ذوالقرنین..... ۲۹۳
سیر کوروش به مغرب و مشرق..... ۲۹۴
یاجوج و ماجوج..... ۲۹۵
۴. ذوالقرنین و سد و یاجوج و ماجوج از نظر علامه..... ۲۹۷

تفسیر آیات ۱۰۳ تا ۱۰۸

- شخصیت شناسی این دسته از آیات: بیان دو نکته؛..... ۳۰۱
الف: نتیجه گیری از آیات گذشته در مورد مشرکان
ب: مقدمه ای برای آخرین آیه سوره

آیه ۱۰۳

- تفسیر آیه: خطاب به مشرکان منکر نبوت و معاد بصورت کنایه..... ۳۰۱
نکته: سر جمع آمدن تمیز (اعمالاً) در آیه..... ۳۰۱

آیه ۱۰۴

- مدلول آیه: خبر دادن از زیانکارترین افراد در عمل..... ۳۰۲
تفسیر آیه: تلاش انسان در زندگی دنیوی و رویکردهای سه گانه در دلیل به هدف..... ۳۰۲
سؤال و جواب: علت نیکو شمردن مشرکان عمل خودشان را..... ۳۰۳

فهرست تفصیلی مطالب ۲۱

- ۳۰۴..... بحث روایی: تفسیر و تطبیق زیانکارترین افراد از حیث عمل در روایات امام علی(ع) آیه ۱۰۵
- ۳۰۵..... تفسیر فرازهای آیه..... آیه ۱۰۶
- ۳۰۶..... تفسیر مفردات و فرازهای آیه..... آیه ۱۰۷
- ۳۰۷..... تفسیر آیه: اقوال در مورد فردوس و «نُزُل» خواندن جنات الفردوس..... آیه ۱۰۸
- ۳۰۸..... تفسیر مفردات آیه..... آیه ۱۰۹
- ۳۰۸..... معنای آیه..... آیه ۱۰۹
- ۳۰۸..... بحث روایی: روایی در تفسیر فردوس و اختصاص آن به اهل بیت(ع) و مومنان حقیقی..... آیه ۱۰۹
- ۳۱۱..... شخصیت‌شناسی این آیه..... آیه ۱۱۰
- ۳۱۲..... بیان وسعت کلمات خدا و امتداد آن به تمام حقایق و اسرار نهفته در مطالب سوره..... آیه ۱۱۰
- ۳۱۲..... تفسیر آیه: اطلاق کلمه بر جمله آورد و استعمال آن در قرآن..... آیه ۱۱۰
- ۳۱۲..... سؤال و جواب: منظور از تکلم خدا و وجه سیم فعل به کلمه..... آیه ۱۱۰
- ۳۱۳..... تکمله: نظر مفسران در تفسیر کلمات..... آیه ۱۱۰
- ۳۱۴..... سؤال و جواب(۱): علت تکرار کلمه «بحر» و «ی» آیه..... آیه ۱۱۰
- ۳۱۴..... سؤال و جواب (۲): علت ذکر اسم «رب» از میان اسمی خدا..... آیه ۱۱۰
- ۳۱۴..... بحث روایی: تفسیر امام صادق(ع) از کلمات خدا..... آیه ۱۱۰
- ۳۱۵..... شخصیت‌شناسی این آیه: خلاصه نمودن هدف سوره و جمع کردن اصول سه‌گانه دین..... آیه ۱۱۰
- ۳۱۵..... تفسیر فرازهای آیه..... آیه ۱۱۰
- ۳۱۷..... بحث روایی: روایاتی از اهل بیت(ع) در مورد شرک ورزیدن به خدا در صورت بیادبیت..... آیه ۱۱۰

پیش گفتار

صبح خیزی و سلامت طلبی چون حافظ
سپاس و ستایش نامحدود، به جمیع السنه حامد و محمود، شایسته و بایسته رب غفور ودود
است. درود متصل قلبی و سلام منفصل لسانی، سید رسل و هادی سُبُل، عقل کل و کل عقل،
حضرت محمد طاهّا (ص) و اهل بیت وحی که اولشان سید اوصیا؛ نقطه بسمله کتاب وجود و
خاتمشان قطب عالم امکان و مرکز دائره شهود حضرت بقیّه الله (عج) را سزاست.

قرآن شفادهنده‌ای است که بیماری‌های وحشت‌انگیز را بزدايد: ﴿وَنَزَّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ
شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ﴾^۱

دریایی است بیار ژرف، که تشنگان آن، آبش را تمام نتوانند کشید، چشمه‌ای که آبش کمی
ندارد، کوهسار نیایی که از آن نمی‌گذرند، چشمه‌های دانش و دریاهای علوم است.^۲
ارباب فضل و کمال بخوان می‌دانند که در میان تفاسیر قرآن، تفسیرالمیزان از چه جایگاه والایی
برخوردار است تا آنجا که تاریخ التماسیر لقب گرفته است.
حقاً و واقعاً این تفسیر گرانبار، مختار، کتب تشیع و فخر حوزه‌های علمی شیعی محسوب
می‌شود که از معدود تالیفات درخشان قرن قلمداد شده است بگونه‌ای که اگر شیعه را در تفسیر
قرآن تالیفی جز المیزان نبود، خللی به محکم تفسیری شیعه وارد نمی‌آمد.
تفسیر دائره المعارف گونه المیزان، اقیانوسی ژرف و شگرف است که در خور اهتمام و سپاس ویژه
است. درود خدا به روان تابناک نویسنده فقید آن حضرت علامه طباطبائی (قدس سره) که قلمش با
تائیدات خاصه الهی به نوشتن این تفسیر روان گردید و بدین ترتیب حقی بزرگ بر حوزه‌های
علمیه و همه قرآن‌پژوهان برای معظم‌له رقم خورد، عربی را و حسن مآب.
اما با اینهمه انبوه مطالب و نکات مختلف تفسیری در المیزان بدون نمایه‌گذاری و عنوان‌بندی
همچنین بدون جداسازی و دسته‌بندی و نیز بدون ارائه فهرست مطالب بیان شده‌اند. علاوه اینکه
عربی بودن زبان کتاب به غربت و مهجوریت این گنجینه گرانبها افزوده است. به همین رو تلاش
نگارنده به چهار جهت معطوف گردید:

۱. ترجمه شیوا و روان.
 ۲. نمایه‌گذاری و عنوان‌بندی مطالب و تفکیک آنها از یکدیگر.
 ۳. ارائه فهرست تفصیلی مطالب.
 ۴. تنظیم و تدوین نموداری مطالب.
- اگر چه اجرای این طرح بسی پر زحمت و وقت‌گیر است اما پایانی بر غربت و مهجوریت المیزان
و آغازی برای بهره‌وری همه اهل علم و معرفت ازین خوان پرفیض و برکت است.

۱. دیوان خواجه حافظ، غزل ۳۶۹.

۲. اسراء/۸۲.

۳. نهج البلاغه امام علی (ع)، خطبه ۱۹۸.